

Elias Brenner ja puuttuva Hämeen vaakuna

Erik Dahlbergin *Svecia antiqua et hodierna* -teoksessa on muun kuvamateriaalin ohella 34 itsenäistä kuparipiirrosta valtakunnan eri osien vaakunoista. Näistä Pohjanmaan ja Suomen suuriruhtinaskunnan vaakunat ovat Elias Brennerin signeeraamia, ja yhtenäisen tekotavan perusteella muitakin Suomea koskevia vaakunoita on pidetty Brennerin tekeminä, tyyliään poikkeavaa Ahvenanmaan vaakunaa lukuun ottamatta. Vaakunat vastaavat perinteisiä Suomen suuriruhtinaskunnan sekä Varsinais-Suomen, Satakunnan, Karjalan, Uudenmaan, Pohjanmaan, Savon ja Lapin maakuntavaakunoita. Hämeen vaakuna puuttuu joukosta.

Tukholman Kuninkaallisen kirjaston Tilas-kokoelman¹ sivulla 903 on luettelotietojen mukaan Hämeen vaakunaa esittävä kuparipiirros, jota ei ole ilmeisesti aiemmin tarkasteltu Dahlbergin kirjassa esiintyvien Suomen vaakunoiden rinnalla.

Ensi silmäyksellä Tilas-kokoelman Hämeen vaakunasta näkee, ettei kyseessä ole kuparipiirros vaan siveltimellä harmaalla värillä ja mustilla korostuksilla tehty originaali (kuva 1). Vaakunasta tuijottaa kissamainen, hyvin varjostettu ja luonnonmukainen ilves, jonka yläpuolella on kolme seitsensakaraista tähteä ja alapuolella kolme heraldista ruusua. Ilves kohottaa oikeaa etukäpääläänsä, ja läheltä katsoessa huomio kiinnittyy ilveksen kaksinkertaiseen täplitykseen: sillä on luonnolliset laikkunsa ja sen lisäksi tasainen pisterasteri, jolla on merkitty heraldinen metalli, kulta. Tausta on pystyviivoitettu kuvaten punaista. Näistä seikoista voi päätellä, että työ on mustavalkoista graafista esitystä varten tehty luonnos – muussa tapauksessa se olisi suoraan väritetty tai värejä ei olisi ainakaan merkitty vakiintuneilla grafiikassa käytetyillä heraldisia värejä kuvaavilla rastereilla.

Kilven reunoilla kiertävät lehvät ja ylimpänä on kreivillinen kruunu. Kilven muoto on symmetrinen. Jalustaan on kirjoitettu versaalilla latinaksi *INSIGNE COMITATUS TAVASTHIAE*, Hämeen kreivikunnan tunnus. Alkukirjaimet ovat hieman muuta tekstiä korkeammat. Vastaava teksti Dahlbergin kirjan Uudenmaan vaakunassa on *INSIGNE COMITATUS NYLANDIAE*. Tekstit ovat kirjoitusasultaankin yhdenmukaisia, joskin *Svecia*-teoksessa on vaihtelua erityisesti herttuakuntaa tarkoittavan *ducatus*-sanan U-kirjaimen kohdalla (esim. *Insigne Ducatus Finlandiae Septentrionalis*, *Insigne Ducatus Finlandiae Meridionalis*).

Tekstin ohella seikka, joka yhdistää Hämeen vaakunaa *Svecia*-teoksen Suomen vaakunoihin on kuvan formaatti: kuva on melko kapea ja korkea, ja kehyksen koko on n. 140 mm x 240 mm eli sama kuin muissa Suomen vaakunoissa, Ahvenanmaata lukuun ottamatta. Mutta erojakin on. Muut Suomen maakuntavaakunat on esitetty pieninä vaakunakilpinä maakunnan maisemaa ja elinkeinoja kuvaavaa taustaa vasten. Ahve-

¹ Daniel Tilas (1712–1772), vuorineuvos, v:sta 1767 Ruotsin valtionheraldikko.

nanmaan vaakunassa vaakunakilpeä ei ole esitetty lainkaan, vaan luonnonmukainen vaakunaeläin, saksanhirvi, hallitsee koko kuva-alaa. Hämeen vaakunaa onkin verrattava kaikkiin Svecia- teoksen vaakunoihin, jotka jakaantuvat kuva-aiheen perusteella melko luontevasti neljään ryhmään.

Suurimman ryhmän muodostavat ne seitsemäntoista Johannes van den Aveelenin kaivertamaa 'maiesemavaakunaa', joihin Suomen vaakunat Ahvenanmaata lukuun ottamatta kuuluvat. Ryhmä on kokonaisuudessaan seuraava:

Insigne Comitatus Gestriciae	1712	Aveelen	Gestrikland
Insigne Comitatus Medelpadiae	1713	Aveelen	Medelpad
Insigne Comitatus Angermanniae	1712	Aveelen	Ångermanland
Insigne Comitatus Iemtiae	1712	Aveelen	Jämtland
Insigne Comitatus Lapponiae	1714	Aveelen	Lappi
Insigne Comitatus Gotlandiae	1712	Aveelen	Gotlanti
Insigne Dvcatvs Scaniae	1712	Aveelen	Skoone
Insigne Ducatus Hallandiae	1715	Aveelen	Halland
Insigne Comitatus Blekingiae	1712	Aveelen	Blekinge
Insigne Ducatus Bahusiae	1713	Aveelen	Bohuslän
Insigne Magni Ducatus Finlandiae	1712	Aveelen	Suomi
Insigne Ducatus Finlandiae Meridionalis	1712	Aveelen	Pohjois-Suomi, myöh. Satakunta
Insigne Dvcatvs Finlandiae Septentrionalis	1715	Aveelen	Etelä-Suomi, myöh. Varsinais-Suomi
Insigne Ducatus Careliae	1714	Aveelen	Karjala
Insigne Comitatus Nylandiae	1714	Aveelen	Uusimaa
Insigne Comitatus Ostrobotniae	1712	Aveelen	Pohjanmaa
Insigne Comitatus Savolaxiae	1714	Aveelen	Savo

Ahvenanmaan vaakuna kuuluu toiseen ryhmään, jossa kilpeä ei ole lainkaan, vaan koko kuva-alan täyttää vaakunaeläin tai muu tunnus. Tähän ryhmään kuuluvat seuraavat Le Pautren ja Müllerin kaivertamat vaakunat:

Insigne Ducatus Uplandiae	1668	Le Pautre	Uplanti
Insigne Dvcatvs Sudermanniae	1668	Le Pautre	Södermanland
Insigne Comitatus Wermlandiae	1696	Müller	Värmland
Insigne Dvcatvs Helsingiae	1696	Müller	Helsingland
Insigne Comitatus Bottniae Occidentalis	1701	Aveelen	Länsi-Pohja
Insigne Comitatus Ålandiae	1705	Aveelen	Ahvenanmaa
Insigne Comitatus Daaliae	1697	Müller	Dalsland
Insigne Dvcatvs Smolandiae	1696	Müller	Småland

Kolmannessa ryhmässä esiintyy suurikokoinen vaakunakilpi, joka on kehystetty lehvillä, nauhoilla, kankailla jne. Tällaisia ovat:

Insigne Dvcatvs Waesmanniae	1696	Müller	Västmanland
Insigne Dvcatvs Dalkarliae	1696	Müller	Taalainmaa
Insigne Comitatus Nericiae	1696	Müller	Närke
Insigne Dvcatvs Westrogothiae	1696	Müller	Länsi-Götanmaa
Insigne Comitatus Ölandiae	e. 1707	Hammarsson	Öölanti
Insigne Comitatus Tavasthiae (luonnos)			Häme

Neljannen ryhmän muodostavat ryhmävaakunat, joissa vaakunakilpiä on useita. Näitä ovat:

Insigne Principale Regni Sueciae	1669	Le Pautre	Ruotsi
Insigne Comitatus Gesticiae / Angermannia / Melpadia	1696	Müller	Gestrikland, Ångermanland, Medelpad
Insigne Principale Regni Gothiae	1698	Aveelen	Götanmaa
Insigne Ducatus Ostrogothiae / Östansång / Waestansång	1696	Müller	Itä-Götanmaa / Östansång / Västansång

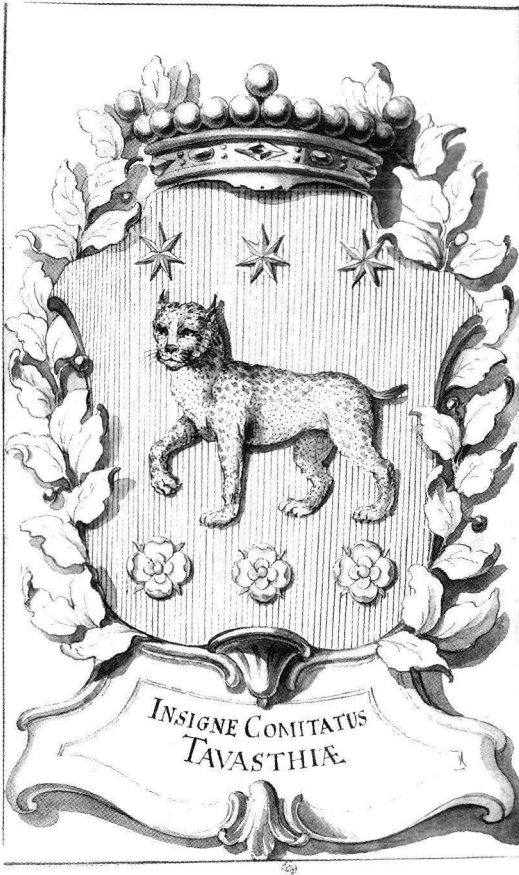
Elias Brenner yhdistetään *Svecia antiqua et hodierna* -teoksen vaakunoihin Pohjanmaan ja Suomen suuriruhtinaskunnan vaakunoiden signeerausten perusteella. Yleensä on katsottu, että muutkin Suomen vaakunat perustuvat Brennerin luonnoksiin, mutta esimerkiksi Suomen suuriruhtinaskuntaan kuulumattoman Lapin vaakuna olisi tuntemattoman tekijän työ. Tällainen maantieteellinen jako tuntuu keinotekoiselta.

Kuten Scheffer toteaa, Brenner ei ollut muodollisesti Ruotsin valtionheraldikko mutta kylläkin käytännössä – Brenneriltä tunnetaan yli 170 aateliuvaakunan suunnitelmaa, eli hän on suunnitellut suurimman osan omana aikanaan käyttöön tulleista Ruotsin aateliuvaakunoista.² Brenner vastasi vuodesta 1708 lähtien *Svecia*-teoksen toimittamisesta, ja 1712 kaiverrettu Pohjanmaan vaakuna on varmuudella Brennerin työ. Teoriassa on mahdollista, että samana vuonna kaiverrettu Skoonen vaakuna ja seuraavana vuonna kaiverrettu Medelpad perustuisivat jonkun muun tekemiin luonnoksiin, ja Brenner olisi taas palannut 1714 tekemään Karjalan, Savon ja Uudenmaan vaakunat. Tällaiseen jakoon ei löydy kuitenkaan mitään perustetta – jopa eri vaakunoiden yksityiskohdat ovat identtisiä, kuten kalat Ångermanlannin ja Pohjanmaan vaakunoissa. Vaakunoiden taustamaisemia ei myöskään ole piirretty luonnossa – Brenner ei ollut Suuren pohjan sodan aikana Suomessa – joten mitään syytä eri piirtäjien käyttämiselle eri maakuntien maisemien kuvaamiseen ei ollut. Kaikki maisemavaakunoiden taustat ovat mielikuvituksen ja kohtalaisen paikallistuntemuksen tulosta.

Brenner oli aikoinaan Suomen matkojen lisäksi käynyt mm. Hallannissa ja Skoonessa. Koko maisemavaakunoiden ryhmä on joka suhteessa kruunujen muotoilua, koko kuvan ulkoasua, kokoa ja kaiverusvuosia myöten yhtenäinen sarja, jota on pidettävä Brennerin aikaansaannoksena. On vaikea nähdä kuka ja miksi olisi välillä osallistunut juuri vaakunoiden piirtämiseen *Svecia*-teosta varten, kun ala oli Brennerin ominta ja kaiverusvuosien ääripäät 1712–1715 kiinnittyvät Suomea koskeviin vaakunoihin, joita syystä pidetään Brennerin tekeminä.

Vaikka Brenner näyttää kunnostautuneen myös Ruotsin maakuntavaakunoiden piirtäjänä, on Suomea koskevien kuvien saaminen *Svecia*-teokseen mahdollisesti kokonaan Brennerin ansiota. Dahlberg ei nimittäin aikoonut sisällyttää Suomea kolmiosisaiseen teokseensa lainkaan, vaan ajatteli puutteen korjaamista mahdollisessa jatko-osassa. Kirjekonseptissaan Göran Blåmanille 24.7.1700 hän kirjoittaa mm. että kaikki piirustukset tätä (kolmatta) osaa varten ovat valmiina ja puuttuu vain, että kuparipiirtäjät työstävät ne loppuun ja selitysten kirjoittajat tekevät työnsä. Sitten hän esittää, että työtä pitää jatkaa 'täydellisyyteen' asti siten, että ne provinssit, joita ei ole sisällytetty kolmeen ensimmäiseen osaan, kuvataan seuraavissa osissa. Näistä provinseista hän mainitsee

² Scheffer 1978, s. 87, 95–96. Ks. myös Aspelin 1896, s. 47–48.

Kuva 1. Hämeen vaakuna, jonka todennäköisesti on piirtänyt Elias Brenner Erik Dahlbergin *Svecia antiqua et hodierna* -teosta varten. Ruotsin kuninkaallinen kirjasto.

järjestyksessä Suomen ja Karjalan, Inkerinmaan, Viron, Latvian, Saarenmaan, Pommerin ja Bremenin sekä `Ruotsin rajojen sisäpuolelta` Skoonen, Hallandin, Blekingen ja Bohuslänin. Suomen kannalta mielenkiintoista on, että saman kirjeen mukana Dahlberg lähetti Riiasta Tukholmaan piirustuksia, joiden joukossa olivat ne Hämeen linnan kuvat, jotka Abraham Cronhiort oli piirtänyt keväällä 1699.

On ilmeistä, että saattaessaan kirjaa valmiiksi Elias Brenner luopui jatko-osista ja sisällytti kolmanteen osaan Skoonesta lähtien kaikki Ruotsin rajojen sisäpuolella olleet puuttuvat maakunnat sekä Suomen. Viro, Inkerinmaa, Latvia ja Saksan voittomaat jäivät lopullisesti kirjan ulkopuolelle.

Svecia-teos rakentuu siten, että jokaisen maakunnan aloittaa vaakuna, ja sitä seuraa suurempi tai pienempi määrä maakuntaa esittäviä piirroksia – joskus pelkkä vaakuna joutuu vastaamaan koko maakunnasta. Hämeen vaakuna muodostaisi Hämeen linnan kanssa vastaavan parin kuin Ahvenanmaan vaakuna ja Kastelholma. Kastelholman linnan kuva oli kaiverrettu 1703 ja Ahvenanmaan vaakuna 1705. Hämeen osalta oli valmiina Abraham Cronhiortin 1699 piirtämä luonnos Hämeen linnasta, tarvittiin vain vaakuna.

Brennerin alaisuudessa kaiverrettiin kuvat Viipurista 1709 ja Hämeen linnasta 1710 ja niiden myötä kaikki Suomea koskeva aineisto oli kaiverrettu. Tässä täytyy olla syy

Kuva 2. Elias Brennerin piirtämä Suomen suuriruhtinaskunnan vaakuna teoksesta *Svecia antiqua et hodierna*. J. van den Aveelenin kuparipiirros vuodelta 1712.

maisemavaakunoiden suunnittelulle: kirja oli saatava valmiiksi eikä ollut enää mahdollista matkustaa ja hankkia paikan päällä tehtyjä piirustuksia Suomen tai edes Ruotsin maakunnista. Suuri pohjan sota jatkui, Viipuri oli menetetty 1710, ja 1713 venäläiset olivat valloittaneet jo koko Etelä-Suomen. Se, mitä maakunnista haluttiin kertoa, oli piirrettävä kuvitteellisena, tyypillisenä maisemana vaakunoiden yhteyteen. Hämeen vaakunan hylkäämisen syynä saattaisi olla se, että Hämeestä kuitenkin oli jo olemassa hieno Hämeen linnan kaksoiskuva, useimmista Suomen maakunnista ei vielä mitään. Brenner tähtäsi alueelliseen kattavuuteen.

Tilas-kokoelman Hämeen vaakunan sitominen luotettavasti aikaan ja paikkaan tuottaa vaikeuksia. On kuitenkin pidettävä varsin varmana, että se kuuluu *Svecia*-teoksen itsenäisiä vaakunoita varten tehtyihin luonnoksiin. Sen suunnittelu ei vaikuta todennäköiseltä ennen vuotta 1700, koska Dahlberg piti tuolloin kirjaa piirustusten osalta valmiina eikä Suomi kuulunut mukaan – mitään ohjelmallista syytä Hämeen vaakunan piirtämiselle ei vielä ollut. Vuodesta 1712 lähtien teoksen valmistumiseen asti vaakunat taas suunniteltiin saman kaavan mukaan maisemavaakunoiksi. Hämeen vaakuna tulisi siten ajoittaa näiden ääripäiden väliin. Jos ajoitusta halutaan tarkentaa, voisi ajatella, että Suomen sisällyttäminen teoksen kolmanteen osaan on tullut ohjelmaan vasta Brennerin ryhdyttyä teoksen toimittajaksi.

Teoriassa on olemassa myös se mahdollisuus, että vaakuna on suunniteltu jälkikäteen Svecia-teoksen innoittamana. Tämä selittäisi tyydyttävästi sen, ettei vaakunaa ole kirjassa kuparipiirroksena. Ei löydy kuitenkaan perustetta sille, miksi kirjan julkaisemisen jälkeen olisi innostuttu tekemään Hämeen vaakuna, joka poikkeaa muista Suomen vaakunoista – loogista olisi ollut suunnitella jälkikäteen myös Hämeelle maisemavaakuna.

Tällaisen ajatusrakennelman perusteella näyttää mahdolliselta, että Tilas-kokoelman Hämeen vaakunan luonnos on Elias Brennerin tekemä. Se olisi syntynyt Brennerin päästyä siihen asemaan, jossa hän saattoi vaikuttaa teokseen sisällytettäviin kuviin eli alkuvuoden 1708 jälkeen, ja ennen vaakunoiden vakiintumista maisemavaakunoiksi 1712. Hämeen vaakuna noudattelee Müllerin 1696 kaivertamien kilvellisten vaakunoiden tyyppiä, kuitenkin sillä erotuksella, että Hämeen vaakunassa kruunu on siinä asussa, jossa se esiintyy kaikissa maisemavaakunoiden kreivikuntien vaakunoissa.

Hämeen vaakunan myötä Svecia-teoksen suomalainen vaakunasarja on täydellisempi, mutta ei vielä aivan täydellinen. Antaessaan ohjeita kaivertajille vuonna 1668 Erik Dahlberg nimittäin mainitsi Ruotsin päävaakunoiden joukossa seuraavat yksitoista suomalaista vaakunaa: Storförstendömet Finnlandh (kuva 2), Norr Finnlandh, Sawolax, Carelen, Österbotten, Kexholm, Nyland, Ååland, Lappland, Tawastland, Söder Finnland. – missä mahtaa olla Käkisalmen kreivikunnan vaakuna?

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Kungliga biblioteket, Tukholma:

Kbe Tilas-volymerna / Tilas 3. 903 Insigne Comitatus Tavasthiae.

M.11:1–8 Handlingar rörande Dahlbergs Suecia antiqua et hodierna.

M.11:2:4 E. Dahlbergs brevbok för korrespondensen rörande Suecia antiqua et hodierna. (Kirjekonsepti Blåmanille 24.7.1700.)

Aspelin, Elias: Elias Brenner, tutkija ja taiteilija Kaarlein ajalta. Helsinki 1896. (Myös ruotsiksi: En forskare och konstnär från Karlarnes tid.)

Dahlberg, Erik: Svecia antiqua et hodierna. Repr. Stockholm 1983.

Scheffer, C. G. U: Kring Elias Brenner. Heraldica Fennica. Suomen Heraldinen Seura. Espoo 1978.

SUMMARY

Elias Brenner and the arms of Häme missing from Svecia antiqua et hodierna

Alongside other visual material Erik Dahlberg's book *Svecia antiqua et hodierna* contains 34 separate copperplate engravings of the coats of arms of the various parts of the Kingdom of Sweden. Of these, the coats of arms of the Ostrobothnia and the Grand Duchy of Finland were signed by Elias Brenner (1647–1717), and owing to their uniform technique and execution the other Finnish coats of arms have also been attributed to Brenner, except for the Åland coat of arms which is of different style. The coats of arms correspond to the traditional coats of arms of the Grand Duchy of Finland and the provinces of Finland Proper, Satakunta, Karelia, Uusimaa, Ostrobothnia, Savo and Lapland. However, there is no coat of arms for Häme (Tavastia).

On page 903 of the Tilas collection of the Royal Library in Stockholm is a copperplate engraving of the coat of arms of Häme that has apparently not been previously considered alongside the Finnish coats of arms published in Dahlberg's work. Daniel Tilas (1712–1772) was appointed State Heraldist of Sweden in 1767.

Alongside the drawing of the coat of arms, a point that links the Häme coat of arms with the Finnish coats of arms in Dahlberg's book is the format of the image. It is relatively tall and narrow, and the frame measures c. 140 x 240 mm, the same as in most of the other Finnish coats of arms. But there are also differences. Except

for Åland, all the other provincial coats of arms are shown as a relatively small shield against a background representing the landscape and means of livelihood of the province in question.

In Dahlberg's Svecia the sections on each province begin with the coat of arms followed by a greater or smaller number of drawings presenting the province. In some cases, the coat of arms alone has to represent the whole province. Together with Hämeenlinna Castle the Häme coat of arms appears to form a pair in the same manner as the Åland coat of arms and Kastelholm castle. The image of Kastelholm was engraved in 1703 and the Åland coat of arms in 1705. In the case of Häme, there was already a study of Hämeenlinna Castle drawn by Abraham Cronhiort in 1699. All that was needed was the coat of arms.

The images of Viipuri and Hämeenlinna Castle were engraved under the supervision of Elias Brenner in 1709 and 1710 respectively, and with them all the material related to Finland had been engraved. This must be the reason for the design of the coats of arms with the landscapes in the background. The book had to be finished and it was no longer possible to travel to obtain drawings made on site of the provinces of Finland or even of Sweden. The Great Northern War still continued; Viipuri had been lost to the Russians in 1710, and by 1713 the Russians had occupied all of Southern Finland. What needed to be told about the provinces had to be drawn in the form of imaginary typical landscapes in connection with the coats of arms. One reason for rejecting the coat of arms of Häme may have been the fact that there was already an excellent facing image of Hämeenlinna Castle, while there was as yet nothing available on the other provinces of Finland. Brenner strove to cover all the regions and areas.

It is difficult to establish the relevant time and place of the Häme coat of arms in the Tilas collection. It is, however, quite certain that it is one of the studies made for the separate coats of arms in Dahlberg's Svecia. It also appears possible that the study of the Häme coat of arms in the Tilas collection was drawn by Brenner.

The Häme coat of arms is an addition to the series of Finnish coats of arms, which is nonetheless incomplete. Instructing his engravers in 1668, Erik Dahlberg namely mentioned the following eleven Finnish coats of arms among the main Swedish coats of arms: Storförstendömet Finlandh (The Grand Duchy of Finland), Norr Finlandh (Northern Finland), Sawolax (Savo), Carelen (Karelia), Österbotten (Ostrobothnia), Kexholm (Käkisalmi), Nyland (Uusimaa), Ååland (Åland), Lappland (Lapplad), Tawastland (Häme), Söder Finland (Southern Finland). – Where might the coat of arms of the County of Käkisalmi be?